

munka, a működtetés pedig az igazán nagykönyvtári hálózati/rendszer szervezési feladat. Sőt – az ellátórendszereket a jelzett módon és tágran értelmezve, s így nemcsak az állományellátást, hanem minden központi szolgáltatást és közvetítő funkciót is ideértve – csakis ez teszi az idetartozó könyvtárakat „megyeivé”. Ez a szervezet képes megtalálni az adott térségnek megfelelő legjobb modellt vagy az adottságokhoz szabni a különböző megoldási lehetőségeket, s ezeket szervezni.

Nincs új a Nap alatt. Ha jól meggondoljuk, az ún. szentgotthárdi vagy korszerűsített letét és változatai voltaképpen településbokrokkal operáltak, így felfoghatók több ún. kiskörzet integrációjaként. A kiskörzetek közös tanácsokat foglaltak magukban, azaz a lényegét illetően a mai körjegyzőség ebből a szempontból a közös tanács utóda (azoknak meg a régi körjegyzőség szolgált előképül). A bibliobuszról sokáig úgy tudtuk/hittük, hogy az ellátatlan települések/településkörzetek ellátására szolgál. Jó ugyan az ellátórendszerekhez is, de most már jócskán vannak ismét ellátatlan területek, mert számos helyen megszűnt a könyvtár.

Úgy véljük, hogy ha a szaktörvény nyilvános könyvtári követelményeit komolyan vesszük (márpedig csak így érdemes!), akkor a jelenlegi könyvtárak döntő többsége (nagyjából a városi szint alatt) nem képes önmagában ezeknek megfelelni. Ellátórendszerekhez csatlakozva ezek lehetnek a „közvetett vagy származtatott” nyilvános könyvtárak az ezzel együtt járó előnyökkel – anélkül, hogy megalkuvással jussanak hozzá ehhez a ranghoz.

Összességében olyan rendszert lenne jó kialakítani és működtetni, melyben központilag állítják elő, ami így jobb és olcsóbb, és amelyben minél közelebb viszik mindent szolgáltatások formájában az állampolgárhoz, aki ehhez nem jótéteményként, hanem központilag és helyileg egyaránt finanszírozott „kiszerelesben” juthatna hozzá.

Tóth Gyula

Az ellátórendszer strukturális problémái

Az utóbbi két-három esztendőben a könyvtáros szakma érdeklődése ismét az ellátórendszerek felé fordult; legalább tucatnyi értekezés, tanácskozás választotta fő-, vagy egyik legfontosabb témájául ezt az egyre inkább terjedő, de rendkívül heterogén szolgáltatási formát. Ezek a tanácskozások eddig leginkább a módszerek ismertetésében merültek ki, nemegyszer indulatos reakciókat váltva ki a résztvevőkből. Ez valószínűleg annak a jele, amit dr. Tóth Gyula a Könyvtári Figyelőben közzétett dolgozatában* leszögezett: *a kistelepülések könyvtári ellátása* – sok évtizedes kísérletezgetés, kampányok és átszervezések ellenére is – még mindig jelentős mértékben megoldatlan; ám a régebben szokásos központi direktívák helyett most a legtöbben *helyben* keresik a megoldást, rendkívül nagy energiákat fordítanak a közegellenállás megtörésére, a lehetséges együttműködési formák megteremtésére – érthető tehát,

* Tóth Gyula: *A kiskönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata = Könyvtári Figyelő. 1997. 4. 682–704.*

ha a kívülről jövő kritikára a megszokottnál is érzékenyebben reagálnak. Minden valószínűség szerint könyvtári rendszerünknek mind szakmai–minőségi, mind jogi–szervezési szempontból ez az egyik legneuralkikusabb pontja; elengedhetetlen tehát, hogy a lehetőség szerint higgadtan közelítsünk a problémákhoz, és lehetőleg gyakorlatias megoldásokat keressünk.

Erre szerencsére számos példa akad az elmúlt évekből: ismeretes, hogy a 90-es évek első felének apálya, a sokszor szélsőségesen értelmezett *önkormányzati önállóság* következményeként a korábban kikísérletezett közös ellátási formák – kiskörzeti rendszerek, ellátórendszerek – megszűntek vagy végveszélybe kerültek, ennek következtében ismét felszínre kerültek az infrastrukturális elmaradottságból következő hátrányok; elsősorban a községekben, kistelepüléseken élők szenvedték ezt meg.

A könyvtáros szakma is sokáig bénultan figyelte a változásokat – nehéz volt a régi beidegződésektől megszabadulni, ugyanakkor sem a kormányzat, sem az önkormányzatok nem támogatták az összefogásra, rendszerszerű működésre való törekvéseket. Elszigetelt, egymástól távol eső, bár később meglepően hatékonyak bizonyuló – kísérletek azért voltak; gondolunk itt a zalai, veszprémi hálózatszerzési szisztémára, vagy a Szabolcs–Szatmár–Beregi Könyvtárak Gazdasági Egyesülésének létrehozására. A kilencvenes évek közepétől kezdtek újraéledni és mind jobban erőre kapni a helyi könyvtári hálózatok, az ellátórendszerek; a Nemzeti Kulturális Alap pályázati lehetőségei pedig megteremtették az újabb szerveződések anyagi alapjait is.

Ennek következtében ma az országban legalább hetven ellátórendszer lehet: de olyan tarka képet mutatnak, hogy nemcsak a tipologizálásuk, de még a számbavételük is gondot okoz. Mindenképpen pozitívumnak tekinthető azonban az, hogy vannak, és egyre többen vannak; ki tudják fejezni, sőt meg is tudják valósítani azt a régóta hirdetett könyvtári axiómát, hogy *egy kisebb könyvtár egy vagy több nagyobb könyvtár szolgáltatásait igénybe véve* tudja a hozzá forduló olvasókat minél színvonalasabban kiszolgálni. Vagyis – ahogy Tóth Gyula idézte – az erők centralizálását, egyúttal a szolgáltatások decentralizálását segítik elő. Ám semmiképpen sem mellékes, hogy milyen jogi, gazdasági és szervezési körülmények között teszik ezt – mai, fokozatosan elrendeződő világunkban ezeknek optimális változatai tudják csak biztosítani a sikert. Megkockáztatjuk azt a kijelentést is, hogy – a telekommunikációs kapcsolatok ilyen mértékű fejlődése, a könyvtári állományok és szolgáltatások távhozzáférése nyomán – a szolgáltatóhelyek fenntartása és működtetése stratégiai jelentőségűvé válik; az infrastruktúra minősége és az igénybe vehető dokumentumok, információk minősége együtt adják a szolgáltatások minőségét.

Az ellátórendszerek alapvető jellegzetességeit tekintve a működési, működtetési és fenntartási jellemzők talán a legváltozatosabbak. Működnek településen belül, egy-egy város természetes környezetében – ez egyébként a legáltalánosabb –, de az utóbbi években egész megyére kiterjedő ellátórendszerek is létrejöttek Nógrád, Szabolcs–Szatmár–Bereg, Hajdú–Bihar és Somogy megyében. Vita tárgya, hogy ellátórendszernek lehet-e nevezni az egy jogi személy által fenntartott intézményhálózatot. A statisztika ezt fiókhálózatként kezeli, tekintve, hogy finanszírozási, munkaszervezési szempontból egy intézményközpont részeként működnek. Meggondolandó az is, ha a társult intézményeknek egy fenntartó által történik a finanszírozása – erre számos példa van pl. Ajkán, Kiskunhalason és másutt, ahol a közművelődési könyvtári ellátórendszer városi iskolai könyvtáraknak is szerzeményez – bár az is igaz, hogy esetünkben már megvalósul a különböző típusú és rendeltetésű könyvtárak szakmai

együttműködése. Az ellátórendszerek alapvető formája mégiscsak a különböző fenntartók által működtetett könyvtárak együttműködése, az előbb már említett infrastrukturális hátrányok leküzdése érdekében.

A működést biztosító központi vagy báziskönyvtárak között egyaránt vannak megyei, városi, sőt volt szakszervezeti könyvtárak is – ez utóbbiak természetesen önkormányzati hálózatokat látnak el Baranya, Fejér, illetve Nógrád megyében. A nógrádi példa még annyival különösebb, hogy a megyei könyvtárral párhuzamosan, ugyanabban a földrajzi térségben végzik ezt a tevékenységet. Nem egyforma a szolgáltatásban részt vevő megyei könyvtárak szerepe sem: a Zala megyei koordinálja, összefogja és részben finanszírozza a megyében működő ellátórendszereket; a szombathelyi, veszprémi, szentendrei megyei könyvtár városkörnyéki ellátórendszert üzemeltet, a győri megyei könyvtár az elárvult csornai, a kaposvári pedig a marcali ellátórendszert vette át. (Ez utóbbi ma már az egész megyére kiterjedő ellátórendszer tagja.) Nemzetiségi ellátórendszert tart fenn a szekszárdi és a pécsi megyei könyvtár.

A feladatellátás jogi és gazdasági alapjai körül meglehetősen sok probléma található. Az első mindjárt a szolgáltatás jogi garanciája; ez megyei könyvtárak esetében kevésbé okoz gondot, hiszen a területi tevékenység alapfeladatukban van megfogalmazva. Persze ez sem egyértelmű, hiszen például a nyíregyházi könyvtár megyei feladatokat is ellátó városi könyvtár – esetükben a működtetést egy másik jogi személyre, a Gazdasági Egyesülésre kellett bízni. Ez a megoldás anyagilag előnyösebb, ugyanakkor szakmai tartalommal és a számítógépes infrastruktúrával mégiscsak a megyei városi könyvtárnak kell a rendszert ellátnia.

Nem megnyugtató a helyzet a volt szakszervezeti könyvtárak által fenntartott hálózatok esetében sem: maguk a működtetők vannak bizonytalan helyzetben, hiszen fennmaradásuk évről évre az országgyűlés által biztosított összegből valósulhat meg, fejlődni nem tudnak – így ennek eredményeit sem tudják tovább sugározni. Ha a finanszírozás megváltozása miatt esetleg összeomlanak, magukkal rántják az általuk ellátott önkormányzati könyvtárakat is.

Ugyancsak tisztázatlan a városi könyvtárak által üzemeltetett ellátórendszerek egy részének jogi alapja is: sokan működnek még az „ún.” szokásjog alapján – vagyis arra hivatkoznak, hogy már a régi tanácsi rendszerben is így működtek. Van, ahol ezt elnézi a városi önkormányzat, van, ahol nem – ugyanis a helyi önkormányzatnak nem alapfeladata a közigazgatási határon túli szolgáltatások biztosítása. Erre hivatkozva szüntettek meg a rendszerváltozás után jó néhány ellátórendszert – de még napjainkban is folynak erről viták: az egyik jól működő Vas megyei ellátórendszer központjánál épp most tárta fel a vizsgálat, hogy nincs felhatalmazása ezt a tevékenységet végezni – féltő, hogy esetleg meg is tiltják nekik. Ahogy szigorodnak az államháztartási és egyéb jogszabályi feltételek, ezzel egyre inkább számolni kell. A háttérben persze finanszírozási problémák vannak: nem tisztázott, ki viseli a működési költségeket. Az eddig született megoldások közül hadd említsük a zalai példát, ahol a megyei önkormányzat a hálózati szerződés alapján támogatja anyagilag is ezt a tevékenységet; ezenkívül ott is, de másutt is elterjedt gyakorlat, hogy a települési önkormányzatok fizetnek némi hozzájárulást a költségekhez (ez nem a dokumentumbeszerzés költsége!). Ennek elsősorban a nagyobb ellátórendszerek esetében van jelentősége. Véleményünk szerint mindenképpen – kétoldalú megállapodások alapján – rendezni kellene a működés jogi garanciáit. Finanszírozási szempontból a következőt javasoljuk: a kulturális törvény 66. §. b) bekezdés alapján a megyei könyvtárak együttműködést

szervező kötelezettségét figyelembe véve kellene – például mint Zala megyében – egy ilyen alapot létesíteni, és ebből hozzájárulni a költségekhez. Vagy a másik lehetőség a 71. § 1. e) pontja, amely a könyvtári rendszer működtetése céljából a könyvtár alapfeladatain túl végzett tevékenységét honorálná központi keretből – az ellátórendszeri központok szerintem bízást igényt tarthatnának erre a támogatásra. De mindenképpen csak legális, rendezett körülmények között.

Az ellátórendszerek felépítése esetében kétféle gyakorlattal találkozunk: az egyik esetben a báziskönyvtár állománya és az ellátandó könyvtárak állománya egy egységet képez; a másik esetben az ellátórendszer külön szerzeményezést, külön nyilvántartást végez, nem keverik össze a két állományt. Az első kategóriába főképp a régi szervezésű, a járási könyvtárakra épülő ellátórendszerek tartoznak – kiemelkedik közülük a megyei könyvtári méretű, sok szolgáltatást nyújtó *devecseri* városi könyvtár, mely a helyi szolgáltatásain túl 37 község és 7 általános iskola ellátását biztosítja. Kivételes a *devecseri* könyvtár azért is, mert fenntartásához jelentős mértékben járul hozzá a megyei önkormányzat – ugyanakkor a többi Veszprém megyei ellátórendszer működéséhez nem járul hozzá. A szakirodalmat tanulmányozva úgy tűnik, hogy a könyvtáros elmék ezt a fajta központi ellátást tartják üdvöztetőnek: vagyis amikor a társult tagok szabadon, az *egész könyvtár állományából* részesedhetnek, függetlenül az általuk befizetett dokumentumszerzés mértékétől. Egy ideális állapot megtestesítője ez a *devecseri* hálózat – de korántsem mondható tipikusnak. A magyar könyvtári hálózatok ugyanis mindig szoros összefüggést mutattak az aktuális közigazgatási rendszerrel – ennek történetiségét dr. Tóth Gyula említett írásában felvázolta, tehát részleteiben nem térek ki rá. Mindenesetre látható, hogy az újabb ellátórendszerek előbb a tanácsai, majd később az önkormányzati feladatellátáshoz igazodva társulásos alapon szerveződtek meg, egy-egy nagyobb könyvtár feladatellátó, de nem *dokumentumbázis* kapacitására támaszkodva. Így az ellátó könyvtár kebelében egy elkülönült szervezet, külön bélyegzővel, külön raktári nyilvántartással kezeli az ellátórendszer ügyeit.

Úgy gondoljuk, hogy a mai önkormányzati, államháztartási rendszernek ez utóbbi felel meg, mert áttekinthetőbb, biztosítja a társult tagoknak a gazdaszemléletet, amelyet nem éreznek akkor, ha egyszerűen egy másik intézmény kasszájába fizetik be a pénzüket – biztosítja ugyanakkor a kilépési lehetőséget is, ha egy másik szolgáltatót vagy az önállóságot választják. Érdekes, hogy a központi könyvtárak sok helyen ráéreztek arra a „hendikepre”, amelyet a közös nagy gyűjtemény hiánya okoz, ezért több helyen a *könyvtárközi kölcsönzés technikáját* állították ennek szolgálatába, és évente sok száz dokumentumot adnak át ellátórendszeri tagjaiknak ilyen módon. Tulajdonképpen ugyanabba az irányba haladnak, mint a másik típus; de megint csak az önálló egzisztenciák közötti kapcsolat logikáját követik.

Az ellátórendszerek szolgáltatásai alapján is megkülönböztethetők – bár itt is találkozunk többféle technika együttélésével. Vannak olyanok – például a szentendrei, nyíregyházi, salgótarjáni – amelyek alapvetően könyvbeszerzési társulásnak tekinthetők: az önkormányzatok megbízásából beszerzik, feldolgozzák és kiszállítják a kért dokumentumokat. Ez óriási segítség a könyvpiacot átlátni nem tudó és egyébként is alacsonyabban képzett községi könyvtárosoknak. Ráadásul igénybe vehetik a vásárlási kedvezményeket, visszanyerhetik az ÁFÁ-t; tehát máris megsokszorozzák a lehetőségeket. A szabolcs-szatmár-beregi rendszerben ráadásul központi és egységes számítógépes rendszer is épül, ami a tájékozódást és a hozzáférést nagy mértékben előse-

gíti. Sajnos hibrid a Somogy megyei rendszer, ahol a társult települések fele csak a beszerzés lebonyolítására, másik fele viszont a cserére tart igényt.

Az ellátórendszerek többsége az állománycserélő szolgáltatást alkalmazza – itt is számít azonban az, hogy a résztvevő önkormányzatok milyen mértékben tartanak igényt az ún. *törzsállomány* kialakítására. A hosszú ideje jól működő, 29 települést ellátó sárvári ellátórendszerben pl. a beszerzés 90%-a a törzsállományba kell, hogy menjen, és csak 10%-át tudják mozgatni. Ez a hátulütője az önérzetes társult tagságnak: míg az említett devecesteri modellben a befizetéstől függetlenül jókora és minőségi dokumentumállományból választhatnak, addig a törzsállományok kialakításának erőltetése megint csak sok kicsi, de önmagában nem túl értékes gyűjtemények kialakítását eredményezheti, vagyis éppen az erők centralizálása nem jön létre. Mindebből következik, hogy az igazi ellátórendszer legfőbb ismerve a helyi igényekre alapozott, évente többször végrehajtott bővítés, csere – a törzsállományokban a kézikönyveken, helyismereti vagy egyéb speciális irodalmon túl más dokumentum ne időzzön tartósan.

Ehhez tartozik még – ez is nagyon fontos –, hogy megindult az ellátórendszerek számítógépesítése is. Mondani sem kell, hogy ez sem mutat egységes képet – leginkább meglepő, hogy még egy megyén belül is többféle rendszerrel találkozunk, illetve több helyen a báziskönyvtár számítógépes rendszere különbözik az általa működtetett ellátórendszer integrált rendszerétől. Zala megyében pl. a TEXTLIB integrált rendszer bevezetése folyik a megyei és városi könyvtárakban – az ellátórendszerek viszont az ELKA rendszert használják, de ezt használja a Szirénre szakosodott sárvári, vagy az SRLIB-re építő debreceni megyei könyvtár is. Ugyanakkor Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében egységesen az SRLIB-et használják. A közös lekérdőző felületek kialakításának folyamatában ez már nem okozhat olyan problémát, de a telematikai fejlesztés során, a koncepció kialakításakor ezeket a rendszereket figyelembe kell venni.

Az ellátórendszerei szolgáltatások még egy fontos aspektusára hadd hívjuk fel a figyelmet. Áttanulmányozva a rendelkezésünkre álló beszámolókat, leírásokat,* legtöbb helyen további szolgáltatásokra bukkantunk: önkormányzatoknál a könyvtárak képviselője, rendezvények szervezése, pályázatok írása, alapfokú képzés tartása, stb. Vagyis a rendszeres érintkezés alkalmat ad a tagkönyvtárakkal való intenzívebb kapcsolattartásra, problémáik kezelésére, lehetőségeik megtöbbszörözésére, menedzselésére. Szeretnénk felhívni a figyelmet viszont a jelenség ellentétpárjára is: eltérés mutatkozik ugyanis az *önállóan szerzeményező könyvtárak* és a valamilyen rendszerbe társult könyvtárak szolgáltatásainak minősége között, az előbbieket nagy kárá-

* L. még: *A zalaegerszegi könyvtári ellátórendszer emlékkönyve 1986–1996. Zalaegerszeg, 1996. 96 p.*

Németh Tiborné: A dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének változása 1989–1996 között = Tanulmányok a Dunántúl nyilvános könyvtári struktúrájáról. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros különszám. 1997. 24–35. p.

Nagy László: Ellátórendszer Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében = Könyvtári Levelező/Lap. 1998. sz. 3–5. p.

Magyarné Fekete Katalin: Ellátórendszer Szentendrén = Pest megyei Könyvtáros. 1998. 1. 37–38. p.

Ezúton köszönjük a hozzánk eljuttatott egyéb dokumentációkat is!

ra. Ezek között találjuk a legtöbb vegetáló gyűjteményt, az elhanyagolt, hosszú ideje nem gyarapító vagy zárva tartó könyvtárakat. Bauer Nóra a Könyvtári Levelező/Lap 1998. 9. számában közzétette Baranya megye legfrissebb statisztikai adatait: aprófalvas megye, a siklósi ellátórendszert kivéve csupa önállóan szerzeményező kisközségi könyvtár – 1997-ben a könyvtárak 45%-a nem működött. Ellenpélda a szomszéd Somogy megye: néhány év alatt a települések 50%-a tagja lett a megyei ellátórendszernek, a tagok száma gyarapodik, a könyvtári szolgáltatások egyre több helyen garantáltan működnek.

Baranya megyei kollégánk említett írásában annak a reményének is kifejezést adott, hogy – a könyvtári törvény adta lehetőségekkel élve – majd az önkormányzatok jobb helyzetbe kerülnek, és így a szolgáltatások minősége is javulni fog. A törvény azonban csak keretet ad, lehetőséget nyújt erre – a munkát, a rendszerek működtetését és fejlesztését elsősorban nekünk kell elvégezni. Bizakodásra ad okot, hogy az utóbbi években határozott fellendülést lehet érzékelni a könyvtári szolgáltatások bővülése terén. Ami különösen értékesé teszi ezt a folyamatot, az a rengeteg alulról jövő kezdeményezés, kísérletezés: ez a könyvtárosokban és a könyvtári rendszerben meglévő tartalékok, további energiaforrások meglétét mutatja. Ugyanakkor a rendszerszerű működés, az egységes jogi környezet, a finanszírozási lehetőségek igénybevétele megkívánja, hogy e szolgáltatási formákat valamilyen közös nevezőre kellene hozni – ehhez viszont alaposan meg kell ismerni struktúrájukat, belső felépítésüket, kapcsolatrendszerüket – ez további elemzéseket, műhelymunkát igényel. Ehhez próbáltunk néhány adalékot szolgáltatni.

Kiss Gábor

Köszönjük!

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöksége az APEH előírásai értelmében ezúton teszi közzé, hogy az 1997. évi személyi jövedelemadó 1%-ából az egyesület javára felajánlott 124 641 Ft-ot a továbbtanuló könyvtárosok támogatására fordította.

Az elnökség a kerekítve 125 000 Ft mellett további 100 000 Ft-tal, a Magyar Könyvtárügyért Alapítvány pedig 75 000 Ft-tal egészítette ki az összeget 300 000 Ft-ra. Így 1998 első felében hatvan, munkája mellett a felsőoktatásban könyvtár szakon továbbtanuló kolléga kaphatott kérelmére öt-ötezer Ft támogatást tandíja kifizetéséhez.